

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ДІТЬМИ В УКРАЇНІ**SOME ASPECTS OF ESTABLISHING GUARDIANSHIP AND CARE FOR CHILDREN IN UKRAINE**

Пархоменко В.О., адвокат, аспірант кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін

Національний університет водного господарства та природокористування

Стаття присвячена комплексному аналізу українського законодавства у сфері захисту прав дітей, зокрема правовим аспектам опіки та піклування в умовах воєнного стану. Визначено, що захист прав дитини є одним із пріоритетних напрямів державної політики України, що закріплено у Конституції України, міжнародних договорах, ратифікованих Україною, а також у спеціальних законах, зокрема Законі України «Про охорону дитинства». У статті досліджено розвиток нормативно-правового регулювання інституту опіки та піклування, його відповідність міжнародним стандартам, а також зміни, внесені у зв'язку з воєнними викликами.

Розглянуто ключові нормативно-правові акти, що регулюють питання опіки та піклування, зокрема Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, постанови Кабінету Міністрів України та акти органів виконавчої влади, які спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини. Зазначено, що в умовах воєнного стану законодавець впровадив низку змін, спрямованих на спрощення процедури оформлення опіки та піклування, що має особливе значення для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, переміщених чи евакуйованих дітей.

Окрема увага приділена особливостям реалізації механізму опіки та піклування над дітьми, які залишилися без батьківського піклування внаслідок воєнних дій. Проаналізовано законодавчі нововведення, що передбачають можливість спрощеного оформлення тимчасового влаштування дітей у сім'ї, зокрема шляхом використання електронних сервісів, таких як чат-бот «Дитина не сама», а також механізмів екстреного реагування, розроблених органами державної влади та громадськими організаціями.

Також у статті досліджено критерії призначення опікунів та піклувальників, окреслено законодавчі обмеження щодо можливості виконання цих функцій, а також пріоритетність у визначенні опікунів. Виокремлено проблематику судової інтерпретації норм про опіку та піклування, що нерідко впливає на ефективність захисту прав дітей. Окремо проаналізовано відсутність чітких критеріїв визначення найкращих інтересів дитини у законодавстві та її наслідки для правозастосовної практики.

На основі аналізу правозастосовної практики визначено основні проблеми та виклики, зокрема недостатність контролю за виконанням опікунами та піклувальниками своїх обов'язків, а також необхідність подальшого вдосконалення законодавства у сфері захисту дітей в умовах воєнного стану.

Ключові слова: захист прав дитини, опіка та піклування, сімейне законодавство, найкращі інтереси дитини.

The article is devoted to the analysis of Ukrainian legislation in the field of protection of children's rights, in particular, the legal aspects of guardianship and care under martial law. It is determined that the protection of children's rights is one of the priority areas of the state policy of Ukraine, which is enshrined in the Constitution of Ukraine and special laws, in particular, the Law of Ukraine "On the Protection of Childhood". The article examines key regulatory legal acts regulating guardianship and care, in particular, the Family Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine and relevant resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Special attention is paid to the specifics of the implementation of the guardianship and care mechanism for orphans and children deprived of parental care, taking into account military realities. Legislative innovations that simplify the procedures for registration of guardianship, care and temporary placement of children in a family are analyzed, in particular, using electronic services, such as the chat-bot "The Child is Not Alone".

The article also examines the criteria for appointing guardians and custodians, outlines legislative restrictions on the possibility of performing these functions and priorities in determining guardians. It is noted that in practice, difficulties often arise in the judicial interpretation of norms, which affects the effectiveness of protecting children's rights. The main problems associated with the lack of clear criteria for determining the best interests of the child, as well as the issue of delimitation of powers between courts and guardianship and trusteeship bodies, are highlighted.

Key words: protection of children's rights, guardianship and trusteeship, martial law, legislation of Ukraine, best interests of the child.

Встановлення опіки та піклування це серйозний процес, який має величезний вплив на долю дитини. Даний процес є фундаментом механізму захисту прав неповнолітніх, які на жаль, в силу певних обставин, були позбавлені батьківського піклування (через сімейні спори тощо). Не дивлячись на українську законодавчу базу, судовою практика демонструє наявність певних проблематичних аспектів, які вимагають детального правового аналізу. На практиці виникають питання щодо критеріїв призначення опікунів та піклувальників, підходу суду до визначення найкращих інтересів дитини, а також ефективності контролю за виконанням опікунами та піклувальниками своїх обов'язків. Наявність цих інцидентів, вимагає детального і комплексного юридичного аналізу задля покращення системи опіки та піклування в Україні.

Дослідженням питань пов'язаних з опікою та піклуванням над дітьми в Україні займалися багато вітчизняних науковців, серед яких: А. Дутко, яка в своїй праці досліджувала встановлення опіки та піклування в умовах воєнного стану; М. Сірант, що аналізувала у власній праці захист прав дітей в сучасних умовах. Також аналізом даного питання займалися ще багато інших науковців, але особливо для більш глибокого вивчення, потрібно розглянути саме судову практику.

Мета статті полягає в аналізі окремих аспектів процесу встановлення опіки та піклування над дітьми в Україні, зокрема в контексті судової.

Українське законодавство визначає, що захист прав дитини, це один із найважливіших пріоритетів держави у політиці, а також статтею 51 Конституції України було закріплено, що материнство, батьківство, сім'я та дитинство охороняються державою і законом [2]. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 року № 2402-III містить норми. Відповідно до яких охорона дитинства в Україні, визначається як стратегічний пріоритет, що має важливе значення для національної безпеки та політики держави у рамках забезпечення всебічного розвитку дитини і забезпечення її найкращих інтересів [4]. Питання пов'язані з опікою та піклуванням завжди становили юридичний інтерес, оскільки цей правовий механізм має не аби яке значення у правовому захисті дітей, які були позбавлені батьківського піклування, що часто стається через сімейні спори. Особливо гостро дане питання підіймається зараз і потребує аналізу, оскільки в Україні триває війна і діє воєнний стан, а це в свою чергу, вимагає додаткової уваги з боку держави до прав дитини та її інтересів [11, с. 149].

До нормативно-правових актів, які регулюють питання опіки та піклування варто віднести: Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року № 2947-III, Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV, Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 року № 2402-III, а також Постанови Кабінету Міністрів, які регулюють питання: 1) порядку усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, 2) питань пов'язаних з діяльністю органів опіки та піклування, 3) забезпечення соціального захисту дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Стаття 243 Сімейного кодексу України (далі – СК України) говорить про те, що опіка та піклування встановлюється над дітьми-сиротами та дітьми, які були позбавлені батьківського піклування. Законодавство розмежовує поняття опіки та піклування, де опіка охоплює віковий бар'єр для суб'єктів такого правового механізму, де зазначається, що опіка встановлюється над малолітніми особами віком до 14 років, а піклування над особами, які вважаються неповнолітніми, тобто яким від 14 до 18 років. Частина 3 названої статті СК України передбачає, що опіка та піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування або судом, якщо це спеціальний випадок, який було передбачено законодавством [9]. Стаття 60 Цивільного Кодексу України (надалі – ЦК України) регламентує, що суд встановлює опіку над малолітньою дитиною і призначає опікуна для дитини за поданням органу опіки та піклування, якщо при розгляді справи було встановлено, що така дитина була позбавлена батьківського піклування. За аналогічних обставин і відбувається призначення піклування для неповнолітніх осіб.

Розуміючи складність сьогодення, владою було прийнято рішення на період воєнного стану, спростити процедуру оформлення опіки або піклування, це було пов'язано з тим, що внаслідок війни багато дітей втратили своїх батьків, які або пропали безвісті або загинули, а їхні діти, в будь-якому випадку, потребують опіки після такого. Згідно змін, було спрощено процедури оформлення опікунства та піклування над дітьми-сиротами і дітьми позбавлених батьківського піклування та процедуру оформлення опікунства для родичів такої дитини, що залишилася без батьків [1, с. 103]. Як передбачає законодавство, можна тимчасово надати дитині яка втратила батьків прихисток. Згідно норм закону, це можна зробити шляхом залишення заявки у спеціальному чат-боті «Дитина не сама», після чого потрібно дочекатися телефонного дзвінка від представника Служби у справах дітей. У разі, якщо буде знайдена така дитина, вона надасть свою згоду на тимчасове проживання в певних людей і місце її тимчасового перебування відповідатиме усім нормам, тоді буде оформлено наказ про тимчасове влаштування дитини в сім'ю [1, с. 105]. Таке нововведення з'явилося після внесення змін до редакції Порядку провадження органами опіки та піклування у Постанові Кабінету Міністрів від 24.09.2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини», де було додано новий розділ «Особливості влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей, розлучених із сім'єю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану», який і містить положення про тимчасове влаштування дітей [3].

Критерії призначення опікунів та піклувальників регулюються законодавством, особливо варто згадати статтю 244 СК України та статтю 63 ЦК України. Згідно статті 244 СК України, опікуном або піклувальником дитини може бути особа, яка на це надала згоду і повністю дієздатною, а також яка відповідає якостям такої особи, яка зможе виховувати дитину, добре до неї ставитися і при цьому відповідатиме забезпеченню її найкращих інтересів. Статтею 212 СК зазначено, що під обмеження

в отриманні статусу опікуна або піклувальника підпадають особи, які мають шкідливі звички (наркотична або алкоголічна залежність), особи, які можуть своїми інтересами зашкодити інтересам дитини або вже раніше були позбавлені батьківських прав [9]. Обов'язково, при призначенні опіки або піклувальника мають враховуватися інтереси дитини. Крім того, з такою дитиною проводить бесіду працівник служби у справах дітей, який використовує під кожен дитину індивідуальний підхід у розмові, враховуючи обставини за яких дитина втратила батьківське піклування, її вік, бажання бути взятим під опіку або піклування, при цьому не принижуючи гідність дитини чи особи, яка захотіла стати опікуном або піклувальником. Законодавство України також має і відповідь на питання стосовно пріоритету на опікунство, де зазначено, що якщо стати опікуном хоче одночасно декілька осіб, перевага надається сім'ї, в якій конкретна дитина проживала на момент виникнення питання про опіку або піклування. В іншому випадку, пріоритет тоді надається родичам дитини незалежно від їхнього місця проживання. Щодо норми ЦК, то стаття 63 каже, що опікун або піклувальник у своїй більшості призначається з осіб, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах з підопічним при цьому ґрунтуючись на особистих відносинах між цими суб'єктами правового механізму та можливостях потенційно опіку чи піклувальника [13].

Як було зазначено раніше, на практиці часто виникають ситуації, коли національні суди не вірно трактують у своїх рішеннях законодавство, що призводить до хибних судових рішень, а це призводить до того, що захист прав дитини є не на відповідному рівні. Причиною таких прикрих інцидентів є три аспекти: відсутність чітких критеріїв щодо поняття «найкращі інтереси дитини», законодавча недостатність визначення межі розмежування повноважень суду і органів опіки та піклування у таких питаннях, а також відсутність єдиної загальної судової практики по цьому питанню. При прийнятті рішень щодо встановлення опіки або піклування, ключовим і найважливішим критерієм є «найкращі інтереси дитини», а оскільки українськими судами не було ще розроблено чіткої методики та критеріїв для правильної оцінки таких інтересів, це ускладнює роботу судів та органів опіки і піклування, внаслідок чого трапляються інциденти неоднорідної судової практики у прийнятті відповідних рішень, а суди внаслідок недостатньої розмежованості у власних повноваженнях та між органами опіки та піклування, не вирішують питання про встановлення опіки та піклування, що призводить до ситуацій, коли дитина залишається без захисту.

В контексті питання неправильного тлумачення законодавства, варто згадати деякі судові справи. Згідно рішення Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 7 листопада 2007 року за позовом органу опіки та піклування міста Ковеля до громадянина Л. з вимогою позбавлення його батьківських прав, де суд задовольнив позовну вимогу при цьому не розглянувши питання про встановлення опіки або піклування над дитиною, що є не правильно згідно норм Цивільного Кодексу [12]. Норма частина 3 статті 243 СК України зазначає, що опіка та піклування над дитиною встановлюється у випадках визначених ЦК України. ЦК України згідно статті 60 визначає, що у разі встановлення судом факту, що особа позбавлена батьківського піклування, це є причиною для порушення і розгляду питання судом про встановлення опіки чи піклування над певною дитиною і призначення їй опікуна або піклувальника за поданням органу опіки та піклування. Пізніше неправильність цієї практики було підтверджено Верховним Судом України в узагальненій практиці розгляду судами справ, що пов'язані з встановленням опіки та піклування, а також усиновленням та позбавленням батьківських прав.

Ще один приклад за червень 2019 року, де Голоприс-танський районний суд Херсонської області у власному

рішенні від 12 червня 2019 року задовольнив позов про позбавлення батьківських прав, після чого розглянув питання про встановлення опіки над малолітньою дитиною і самостійно призначив опікуна [5]. Українське законодавство встановлює, що органи опіки та піклування відіграють ключову роль у призначенні опікунів для дітей, що були позбавлені батьківського піклування, а в названому випадку вони не були залучені до цього процесу, хоча згідно норми законодавства, саме органи опіки та піклування мають проводити ретельну оцінку кандидатів, що претендують на статус опіку або піклувальника та подавати подання до суду про призначення опіки або піклування, а це в свою чергу свідчить про порушення законодавчо встановленої процедури. Тобто це демонструє недостатню розмежованість у повноваженнях між судом та органами опіки та піклування. Саме тому, Верховний Суд постійно у своїх висновках та узагальненнях наголошує на важливості дотримання «найважливіших інтересів дитини» та створенню загальної судової практики, яка буде орієнтиром у вирішенні судами питань пов'язаних з опікуном та піклуванням.

Коротко аналізуючи вплив цих рекомендацій Верховного Суду, варто зазначити, що в цьому напрямку є значний прогрес, особливо якщо взяти до уваги рішення судів, які розглядали справи у цьому питанні. У справі № 306/396/21, Свалявського районного суду Закарпатської області, рішення від 13 грудня 2021 року (суд встановив опіку над малолітньою дитиною, яка була позбавлена батьківського піклування) [6], справі № 147/1260/23 Тростянецького районного суду Вінницької області, рішення від 15 грудня 2023 року (також рішення щодо встановлення опіки над малолітньою дитиною) [7] та справі № 184/1920/21, Орджонікідзевського міського суду Дніпропетровської області,

рішення від 20 грудня 2023 року (рішення про встановлення піклування над неповнолітньою особою віком від 14 до 18 років) [8], це рішення де суди повністю продемонстрували наскільки важливо враховувати «найкращі інтереси дитини» та забезпечити дотримання прав та соціального захисту дітей у разі позбавлення батьківського піклування, що доводить нам той факт, що українська судова система модернізується і намагається якнайкраще захистити права та інтереси українських громадян.

На останок, варто також приділити увагу ще одному проблемному аспекту, який має місце у питанні опіки та піклування. Це стосується контролю за виконанням свого обов'язку опікуном та піклувальником. Стаття 245 ЦК України покладає обов'язок контролю на органи опіки та піклування. Проте практика показує, що контроль відбувається не на відповідному рівні, це відбувається з різних причин: недостатнього фінансування, кадрового забезпечення та чітких механізмів контролю. Це і підтвердив у своїй спеціальній доповіді Уповноважений Верховної Ради з прав людини, що датована кінцем 2023 року. Згідно її даних, у 13 із 17 територіальних громад (ТГ) – відсутні щорічні звіти опікунів та піклувальників про їхню діяльність, а у 14 із 17 ТГ було порушено строки подання звітів опікунами про свою діяльність щодо захисту прав та інтересів своїх підопічних [10].

Отже, з усього проаналізованого матеріалу, ми робимо висновок, що процес опіки та піклування є важливою складовою захисту прав дитини у контексті виникнення сімейних спорів. Детальний огляд судової практики дає нам зрозуміти, що потрібно і далі проводити курс державної політики направлений на покращення судової та правової системи заради ефективного захисту прав дітей, що були позбавлені батьківського піклування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дутко А., Гандлер О. Установлення опіки та піклування над дітьми в умовах воєнного стану. Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (Івано-Франківськ, 31 травня 2024 р.); за наук. ред. проф. І. І. Чудика, Д. І. Дзвінчука, І. П. Лопушинського; упоряд. Л. С. Мосора. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2024. С. 103–105.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України: офіційний вебпортал. URL: Конституція України | від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (дата звернення: 01.02.2025).
3. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. База даних «Законодавство України» / ВР України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8CWeb.pdf?> (дата звернення: 02.02.2025).
4. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. База даних «Законодавство України» / ВР України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 02.02.2025).
5. Рішення від 12.06.2019 по справі № 654/1184/19 Голопристанський районний суд Херсонської області. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82520857?> (дата звернення: 12.02.2025).
6. Рішення № 102073441, 13.12.2021, Свалявський районний суд Закарпатської області. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/102073441/?> (дата звернення: 12.02.2025).
7. Рішення № 115699090, 15.12.2023, Тростянецький районний суд Вінницької області. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/115699090/?> (дата звернення: 12.02.2025).
8. Рішення № 115909446, 20.12.2023, Орджонікідзевський міський суд Дніпропетровської області. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/115909446/?> (дата звернення: 12.02.2025).
9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року. База даних «Законодавство України» / ВР України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 02.02.2025).
10. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав дитини щодо стану додержання соціальних та економічних прав повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування, в умовах дії правового режиму воєнного стану. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploadedfiles/C%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8CWeb.pdf?> (дата звернення: 12.02.2025).
11. Сірант М., Пунейко Р. Захист прав дітей в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 694–696.
12. Узагальнення від 11.12.2008 «Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми». URL: <https://xn--80aagahqwiybe8an.com/sud-ukrajini-verhovnij/uzagalnennya-11122008-praktika-rozglyadu285470.html?> (дата звернення: 12.02.2025).
13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.02.2025).